

Issues of ensuring the procedural independence of the investigator in the criminal procedure

Biloliddin ELMURZAEV¹, Kamoliddin MAVLANOV²

Tashkent state university of law

ARTICLE INFO

Article history:

Received December 2021

Received in revised form

15 December 2022

Accepted 20 January 2022

Available online

25 February 2022

Keywords:

investigator,
preliminary investigation,
prosecutor's supervision,
judicial supervision,
investigator's independence,
investigative action.

ABSTRACT

In this article, the legal status of the investigator as a participant in criminal proceedings is analyzed. Namely, its role, rights and obligations during the preliminary investigation of a criminal case, which is important in criminal proceedings. In addition, the powers of the investigator as an official entrusted with evidence, the influence of departmental, prosecutorial and judicial control in the exercise of his powers are being investigated. Also in the article, the current criminal procedure legislation on the problem under consideration is considered, a comparative analysis of the experience of different countries is carried out.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss1-pp84-88>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Жиноят процессида терговчининг процессуал мустақиллигини таъминлаш масалалари

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

терговчи,
дастлабки тергов,
прокурор назорати,
суд назорати,
терговчи мустақиллиги,
тергов ҳаракати.

Мазкур мақолада жиноят ишлари юритувида муҳим аҳамиятга эга бўлган жиноят процесси иштирокчиси сифатида терговчининг ҳуқуқий мақоми, унинг жиноят иши бўйича дастлабки терговни олиб боришдаги ўрни, ҳуқуқлари ҳамда мажбуриятлари таҳлил қилинган. Бундан ташқари, исботлаш мажбурияти юклатилган мансабдор шахс сифатида терговчининг ваколатлари, унинг ўз ваколатларини амалга оширишда идоравий, прокурор ва суд назоратининг таъсири ҳам ўрганилган. Мақолада миллий жиноят-процессуал қонунчилигимизнинг тегишли масала бўйича амалдаги ҳолати, ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибаси қиёсий таҳлил қилинган ҳолда ўрганилган.

¹ Master student of Tashkent State University of Law. Tashkent, Uzbekistan. E-mail: elmurzayevbiloliddin@mail.ru.

² Lecturer of Tashkent State University of Law. Tashkent, Uzbekistan. E-mail: k.mavlanov@mail.ru

Вопросы обеспечения процессуальной независимости следователя в уголовном процессе

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

следователь,
предварительное
следствие,
прокурорский надзор,
судебный надзор,
самостоятельность
следователя,
следственное действие.

В данной статье, анализируется правовой статус следователя как участника уголовного судопроизводства. А именно, его роль, права и обязанности при производстве предварительного следствия по уголовному делу, что имеет важное значение в уголовном судопроизводстве. Кроме того, исследуются полномочия следователя как должностного лица, на которое возложены доказательства, влияние ведомственного, прокурорского и судебного контроля при осуществлении им своих полномочий. Также в статье, рассматривается действующее уголовно-процессуальное законодательство по рассматриваемой проблеме, проводится сравнительный анализ опыта различных стран.

Жиноят-процессуал ҳуқуқи назариясига кўра, терговчи ўзига берилган ваколат доирасида жиноят иши бўйича дастлабки терговни амалга оширувчи мансабдор шахс ҳисобланади. Шунингдек, у прокурор, суриштирувчи, жабрланувчи каби айбловдан манфаатдор жиноят процесси иштирокчиси ҳисобланади. Бошқача айтганда, терговчи жиноят процессининг айблов функциясини (жиноий таъқибни) амалга оширади. Жиноят-процессуал қонунчилигининг вазифалари жиноятларни тез ва тўла очишдан, жиноят содир этган ҳар бир шахсга адолатли жазо берилиши ҳамда айби бўлмаган ҳеч бир шахс жавобгарликка тортилмаслиги ва ҳукм қилинмаслиги учун айбдорларни фош этишдан ҳамда қонуннинг тўғри татбиқ этилишини таъминлаш жиноят-процессуал қонунчилигининг муҳим вазифаларидан саналади. Ушбу вазифаларни бажаришда терговчининг мақоми, унинг ўрнини белгилаш долзарб аҳамиятга эга.

Процессуалист олимлар терговчининг мустақиллигига унинг процессуал мақомининг бир элементи сифатида қарашади, бунда ҳал қилувчи мезон қарорлар қабул қилишдаги мустақиллик ҳисобланади. Мустақиллик жиноят процесси иштирокчисининг фақат ташқи фаолиятига хос хусусият бўлиши керак эмас, у процессуал муносабатлар иштирокчисининг ҳолати, ички ишончини ҳам ўз ичига қамраб олади. А.Е. Жарова мазкур тушунчани тергов ҳаракатларини ўтказиш ва дастлабки терговнинг йўналиши бўйича терговчининг ҳар қандай қарорни мустақил қабул қила олиши билан изоҳлайди [1]. Унга кўра, жиноят ишини юритиш доирасида терговчи эркин қарор қабул қила олиши, ўзининг ички ишончига асосланган ҳолда ҳаракат қилиши ҳамда иш натижаларига тўлиқ жавобгарликни бўйнига олиши зарур. В.В. Горюнов терговчининг процессуал мустақиллигини икки маънода ишлатган [2]. Кенг маънода, ушбу мустақиллик деганда терговчи хизмат фаолиятини олиб борадиган идоранинг ўзида, унинг иш фаолиятидаги эркинлик демакдир. Бироқ терговчи давлат хизматчиси эканлигини ва унинг тергов органи раҳбарига боғлиқлигини инобатга олидаган бўлсак, мазкур эркинликни тўла амалга ошириш имкони мавжуд эмас. Тор маънода эса терговчининг мустақиллиги унинг процесс бошқа иштирокчилари билан

муносабатида кўринади. Умуман олганда, қонунчилигимизда терговчи мустақил-лигининг аниқ ва қатъий тартибга солинмагани ҳамда ўз раҳбарларига нисбатан бевосида идоравий бўйсунувнинг мавжудлиги тергов жараёнига, унинг сифатига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Бундан ташқари, терговчининг процессуал мустақиллигига дахл қилувчи мазкур турдаги тартиб-қоидалар унинг ижодий ишлашига, фаоллиги ва ташаббускорлигига ҳам таъсир қилади. Терговчи нафақат қонун нормаларига асосланган ҳолда, балки адолат, виждон каби ахлоқий мезонларига ҳам таянган ҳолда фаолият олиб боради. Шунинг учун ҳам ушбу касбнинг мавқеини ошириш тергов сифатининг ошишига ҳам хизмат қилади. Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, терговчининг процессуал мустақиллиги жиноят иши материалларига асосланган ҳолда ва ички ишончидан келиб чиқиб қарор қабул қилишда кўринади.

Терговчининг аксарият ваколатларига хос белгилардан бири бу унинг талаблари бошқалар учун мажбурий эканлигида. Хусусан, фуқаро ёки корхона, муассаса, ташкилотлардан бирор хатти-ҳаракатни бажаришни ёки унинг аксини талаб қилишга ҳақли. Терговчининг ваколатларини таҳлил қилиш, унинг чегарасини белгилаш масаласи доим процессуалист олим ва амалиёт ходимлари ўртасида муҳокама қилиниб келинган. Хусусан, Ю.В.Францифоров ва Д.В.Ванинлар “терговчининг ваколатлари” тушунчасини унинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари билан бир хил маънода ишлатишган [3]. Уларга кўра, тергов органларининг ҳуқуқлари бир вақтнинг ўзида уларнинг давлат олдидаги мажбуриятлари ҳамдир. О.М.Ефремова фикрича, терговчининг ваколатлари деганда жиноят-процессуал қонунчилиги билан тартибга солинган ва тергов ва бошқа процессуал ҳаракатларни амалга ошириш учун зарур бўлган муайян процессуал ҳуқуқлар мажмуидир [4]. Терговчи томонидан бажариладиган хатти-ҳаракатлар мазмуни-дан келиб чиқиб, унинг ваколатларининг муҳим икки белгисини ажратиш мумкин: жиноят иши ҳолатларига ҳуқуқий баҳо бера олиш ҳуқуқига эга эканлиги ҳамда вазиятга мувофиқ муайян ҳаракатларни амалга ошириш мажбуриятининг мавжудлиги. Бошқача айтганда, терговчи жиноят иши доирасида вазиятга баҳо бериш, далилларга баҳо бериш натижалари бўйича бирор процессуал қарор қабул қилиш имкониятига эга.

Терговчи терговнинг йўналиши ва тергов ҳаракатларини юритишга оид барча қарорларни, прокурор рухсатини олиш қонунда назарда тутилган ҳолларни истисно этганда, мустақил равишда қабул қилади. Аммо терговчининг мустақиллиги фақат шу масалаларда кўринади, дейиш хато фикр. Дастлабки терговни олиб бориш давомида процесснинг бошқа иштирокчилари билан ўзаро муносабатида ҳам унинг мустақиллигининг белгилари кўзга ташланади. Жумладан, терговчи прокурорнинг ЖПК 36-модда 3-қисмида назарда тутилган кўрсатмаларига рози бўлмаса, ўз эътирозларини ёзма равишда баён қилган ҳолда ишни юқори турувчи прокурорга тақдим этишга ҳақли эканлиги ҳам унинг процессуал мустақиллигини таъминловчи кафолатлардан бири ҳисобланади. Худди шундай кафолат тергов бошқармаси, бўлими, бўлинмаси, гуруҳининг бошлиғи ва унинг ўринбосарининг берган кўрсатмалари устидан прокурорга шикоят қилиш тартиби орқали ЖПКнинг 37-моддасида ҳам белгилаб қўйилган.

Жиноят-процессуал қонунчиликдан ташқари, жиноят ҳуқуқ ва маъмурий ҳуқуқда ҳам терговчининг мустақиллиги кафолатлари мустаҳкамланган. Жумладан, тергов қилишга аралашиш, яъни ишни ҳар томонлама, тўла ва холисона ўргани-

лишига тўсқинлик қилиш мақсадида терговчига турли шаклда қонунга хилоф равишда таъсир ўтказиш учун жиноий жавобгарлик назарда тутилган (ЖК 236-модда). Бундан ташқари, хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга фаол қаршилиқ кўрсатганлик учун ҳам жиноий, маъмурий жавобгарлик белгиланган бўлиб, мазкур ҳолат ҳам ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ходимлар, шунингдек терговчи фаолиятининг кафолатларидан бири саналади.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, тергов бўлими раҳбарининг бир қанча ваколатлари мавжудки, улар мазмунан терговчининг мустақиллигига дахл қилади. Хусусан, тергов бўлими раҳбарининг терговчига ижро қилиниши мажбурий бўлган кўрсатмалар бериши устидан фақат хизмат бўйсунуви тартибида шикоят қилиш мумкинлиги, юқори турувчи органга берилган шикоятни кўриб чиқишнинг аниқ механизми қонунчилигимизда акс этмаганлиги, тергов органи раҳбарида жиноят иши доирасида терговчини иш юритиш жараёнидан четлатиш билан боғлиқ ваколатнинг мавжудлиги маълум. Жиноят-процессуал қонунчилик суд, прокурор ва тергов бўлими раҳбарига терговчининг фаолиятини назорат қилиш бўйича кенг ваколатлар берган бўлса-да, мазкур мансабдор шахслар терговчининг жиноят иши доирасида мустақиллигига дахл қила олмайди. Бунда назорат мавжуд бўлиб, бироқ у терговчининг ҳар бир процессуал ҳаракатни амалга оширишига ёки ҳар бир процессуал қарор қабул қилишига тўсқинлик қилмайди. Улар терговчининг жиноятни фош қилиш бўйича фаолиятини, ташаббусларини қўллаб-қувватлаши, унинг ички ишончини ҳурмат қилишлари, турли хилдаги маъмурий тартибларни белгилаб терговчининг иш услубига халақит бермасликлари керак. Бунда ҳақиқатни аниқлаш йўлида амалга ошириладиган барча процессуал ҳаракатлар қўллаб-қувватланиши лозим.

Терговчининг мустақиллиги жиноят иши бўйича дастлабки тергов жараёнига унинг жавобгар эканлигида ҳам кўринади. Бошқача айтганда, жавобгарлик терговчи мустақиллигининг белгиларидан бири ҳисобланади. Дастлабки тергов жараёнида тергов функциясини қўллаш жиноятчиликка қарши курашиш, баъзи ҳолларда, ишда қатнашаётган иштирокчиларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини чеклашни назарда тутиши мумкин. Лекин бу чеклашлар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, ЖПК ва бошқа қонунларда назарда тутилган кафолатларга риоя этилган ҳолда амалга оширилади. Дастлабки тергов барча терговчилар учун умумий бўлган ва уларнинг фаолиятини асосий йўналишларини белгилаб берувчи бевосита процессуал вазифаларга эга. Улар ЖПКнинг 2-моддасида назарда тутилган умумий вазифалардан келиб чиқади.

Терговчи процессуал мустақиллигини бошқа бир ҳолат билан ҳам изоҳлаш мумкин, масалан, у жиноят содир этилганлиги тўғрисида маълумотларга эга бўлади. Ҳеч бир ташқи таъсирларсиз жиноят ишини қўзғатиб тергов ҳаракатларини ўтказишни бошлайди ва иш ҳолатларидан келиб чиқиб, терговни олиб боради. Ҳеч ким, на прокурор, на тергов бўлими бошлиғи унинг ўз мажбуриятларини қачон бажариши юзасидан топшириқ бера олмайди, процессуал жиҳатдан мустақил ҳаракат қилади. Шунинг учун ҳам баъзи олимлар [5] терговчи-нинг мустақиллигини дастлабки терговнинг умумий шартларига киритиш зарурлигини таъкидлаган. Бизнингча, терговчининг мустақиллиги “умумий шартлар”дан ҳам кенгроқ тушунча бўлиб, жиноят процессида устувор аҳамият касб

этади. Дастлабки терговнинг мазкур қоидага риоя қилинмаган ҳолда ўтказилиши жиноят-процессуал қонунчилигининг вазифаларини таъминлашга ҳам жиддий салбий таъсир кўрсатади. Жиноят процесси бўйича принциплар ушбу соҳада амалга оширилиши учун асос бўладиган умумий қоидаларни ўзида мужассамлаштиради. Мазкур соҳадаги фаолият йўналишлари қонунчиликда белгиланган тартибда амалга оширилар экан, ушбу фаолиятга асос бўлувчи асосий қоидалар (принциплар) ҳам мустаҳкамланиши лозим. Бундан келиб чиқиб, терговчининг мустақиллиги масаласини жиноят процессининг принципига тенглаштириш мумкин ва буни қонун даражасида мустаҳкамлаш керак, деб ўйлаймиз. Хусусан, ЖПКга янги “Терговчининг процессуал мустақиллиги” деб номланган 141-модда киритиш лозим ва унда:

- жиноят иши бўйича дастлабки терговни амалга оширишда терговчилар фақат Конституция ва қонунга бўйсундилар;
- терговчи мустақил равишда терговни амалга оширади, тергов ва бошқа процессуал ҳаракатларни бажариш юзасидан қарорлар қабул қилади, ушбу кодексда белгиланган тартибда прокурор ва суднинг рухсати талаб этиладиган ҳолатлар бундан мустасно;
- терговчининг жиноятларни тергов қилиш борасидаги фаолиятига бирон-бир тарзда аралашишга йўл қўйилмайди ва бундай аралашув қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Жарова А.Е. Процессуальная самостоятельность следователя в уголовном процессе. ЧОУ ВО «Сибирский юридический университет», г. Омск. <https://conf.siblu.ru/processualnaya-samostoyatel'nost-sledovatelya-v-ugolovnom-processe>.
2. Горюнов В.В. Процессуальная самостоятельность следователя в свете реформы следственного аппарата. <https://wiselawyer.ru/poleznoe/58817-processualnaya-samostoyatel'nost-sledovatelya-svete-reformy-sledstvennogo-apparata>
3. Францифоров Ю.В., Ванин Д.В. Функциональное назначение деятельности следователя и его полномочия в состязательном уголовном процессе: монография / Ванин Д.В., Францифоров Ю.В. – М.: Юрлитинформ, 2013. <http://lawlibrary.ru/izdanie2284869.html>.
4. Ефремова О.М. К вопросу о сущности и правовом регулировании полномочий следователя в уголовном процессе / О.М. Ефремова, В.Ф. Васюков // Расследование преступлений: проблемы и пути их решения. – 2021. – № 1(31). – С. 101–105. https://www.elibrary.ru/download/elibrary_46186199_81750008.pdf.
5. Огородов А.Н. Процессуальная самостоятельность следователя в уголовном судопроизводстве. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – М: 2017. – С.57. http://www.agprf.org/userfiles/ufiles/dis_sovet/diss/2018/Ogorodov.
6. Мавланов К. Жиноят ишлари юритувида гумон қилинувчига нисбатан қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш // Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 12/С. – С. 265–269.
7. Makhmudov S., Utarov K. The role of punishment mitigation circumstances in the general framework of punishment //международные научные исследования: актуальные вопросы, достижения и инновации. – 2022. – С. 133–136.